

■ УДК 393:629“6373”(477.7)

С. Ж. Пустовалов, кандидат історичних наук, доцент, старший науковий співробітник, Інститут археології НАНУ, м. Київ

ТРАНСПОРТНІ ЗАСОБИ В ПОХОВАЛЬНОМУ ОБРЯДІ НАСЕЛЕННЯ ПІВДНЯ УКРАЇНИ ЕПОХИ БРОНЗИ

З'ясовано призначення транспортних засобів, які використовувалися в поховальних обрядах населення епохи ранньої бронзи півдня України. Загалом відомо понад 250 транспортних засобів з поховань ямної та катакомбної спільнот. Реконструкції, виконані О. М. Геєм, є недосконалими. Це не побутові візки, а одноразові катафалки, виготовлені з бойових колісниць та додаткових лож для поховання воєначальників.

Ключові слова: *транспортні засоби, колісниця, доба бронзи, поховальний обряд.*

С. Ж. Пустовалов, кандидат исторических наук, доцент, старший научный сотрудник, Институт археологии НАНУ, г. Киев

ТРАНСПОРТНЫЕ СРЕДСТВА В ПОГРЕБАЛЬНОМ ОБРЯДЕ НАСЕЛЕНИЯ ЮГА УКРАИНЫ ЭПОХИ БРОНЗЫ

Выяснено назначение транспортных средств, использовавшихся в погребальных обрядах населения эпохи ранней бронзы юга Украины. Всего известно свыше 250 транспортных средств из погребений ямной и катакомбной общностей. Реконструкции, выполненные А. Н. Геєм, являются несовершенными. Это не бытовые повозки, а одноразовые катафалки, изготовленные из боевых колесниц и дополнительных лож для погребения воєначальников.

Ключевые слова: *транспортные средства, колесница, эпоха бронзы, погребальный обряд.*

S. Zh. Pustovalov, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Senior Research Associate, Institute of Archaeology, the National Academy of Sciences, Kyiv

MEANS OF TRANSPORT IN A FUNERAL RITE IN THE SOUTH OF UKRAINE OF THE BRONZE AGE

The article analyses means of transport used in the funeral rites of inhabitants in the South of Ukraine of the early Bronze Age. A total more than 250 means of transport have been found in the graves of Yamna and Catacomb culture communities. The reconstruction performed by O. M. Hey should be carefully reviewed. Those are not household carts, but disposable hearses made of war chariots and additional boxes to bury warlords.

Key words: *means of transport, chariot, Bronze Age, funeral rite.*

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В археологічній та етнологічній літературі значна увага завжди приділялася проблемі транспортних засобів (ТЗ) епохи бронзи за матеріалами степових культур Євразії (насамперед ямної і катакомбної спільнотей) [6, 7, 22, 23, 24, 25, 26]. Знахідки

коліс, кузовів і відносно цілих екземплярів ТЗ викликали цілу серію різноманітних реконструкцій, які свідчать про розвиток техніки в епоху бронзи. Оpubліковані реконструкції є різними як за ступенем своєї вірогідності, так і за якістю виконання, що потребує, безумовно, критичного підходу щодо їх використання [22].

Постановка проблеми. Проблема визначення функції ТЗ, знайдених у похованнях, є дискусійною. Знахідки численних ТЗ у похованнях так званої новотиторівської культури викликали в деяких археологів сумнів щодо соціальної значимості візка в похованнях ямної і катакомбної спільностей [9]. Ця ознака висувалася навіть як визначальна особливість новотиторівської культури [4]. Ці погляди явно суперечать тим ставленням до колісниці, яке можна простежити в усіх відомих індоєвропейських епохах.

Таким чином, слід знову звернутися до теми ТЗ епохи бронзи.

Виклад основного матеріалу дослідження. На тлі достатньо бідних ямних та катакомбних могил Подніпров'я знахідка двокамерної катакомби з ТЗ із кургану «Тягунова Могила» є винятковою подією [23]. Подібну точку зору щодо поховання з колісницею з Тягунової Могили висловлював В. М. Массон: «...неординарність основної особи, поміщеної в цю гробницю, безсумнівна» [18, с.260].

На основі знайдених залишків, а також за аналогіями був відновлений зовнішній вигляд ТЗ із п. 27 Тягунової Могили [23] (рис. 1, 4, 5).

Подібний одноосьовий візок виявлено в катакомбному похованні на Криворіжжі (Район окислених відвалів, к. 2, п. 23) [13] (рис. 1, 6, 7). Детально поховання опубліковано [22].

Нові матеріал і підходи до дослідження ТЗ спонукають обережніше здійснювати реконструкцію візка з поховання 23, к. 2. Незрозуміло, яке дно було в кузова візка: суцільне чи ґратчасте. Важке ярмо, знайдене в камері, навряд чи могло застосовуватися для бойової колісниці. Водночас бичача запряжка, доцільна для важких чотириколісних візків на кшталт знайденого біля хутора Кудинова, в цьому разі недоречна. Биків у такий легкий одноосьовий візок не запрягали. Можна було б цілком обійтися витонченішими евкідами. З огляду на те, що ТЗ знайдено в камері Криворізького поховання в розібраному вигляді, немає підстав вважати, що всі деталі належали одному і тому самому візку. Одну вісь радше використовували в бойових колісницях. У похованні наявні деталі, несумісні в одній конструкції.

Неоднозначно можна інтерпретувати й наявність у кузова ТЗ із Кривого Рогу залишків тканин і плетінок. На думку Л. П. Крилової, це були залишки критого верха візка. Але, імовірно, вони можуть бути і покривами померлого.

Легший одноосьовий ТЗ виявлено в к. 1, пох. 5 у с. Їжевка на Донеччині [16]. Як зазначалося [22], база коліс з Їжевського поховання наближена до бази коліс колісниці з Тягунової Могили. На відміну від колісниці з Тягунової Могили, Їжевська мала, очевидно, ґратчастий кузов, зокрема дно. Кістки черепа і кінцівок бика могли належати тварині, запряженій у катафалк чи принесеній у жертву. У цьому похованні спостерігається не-

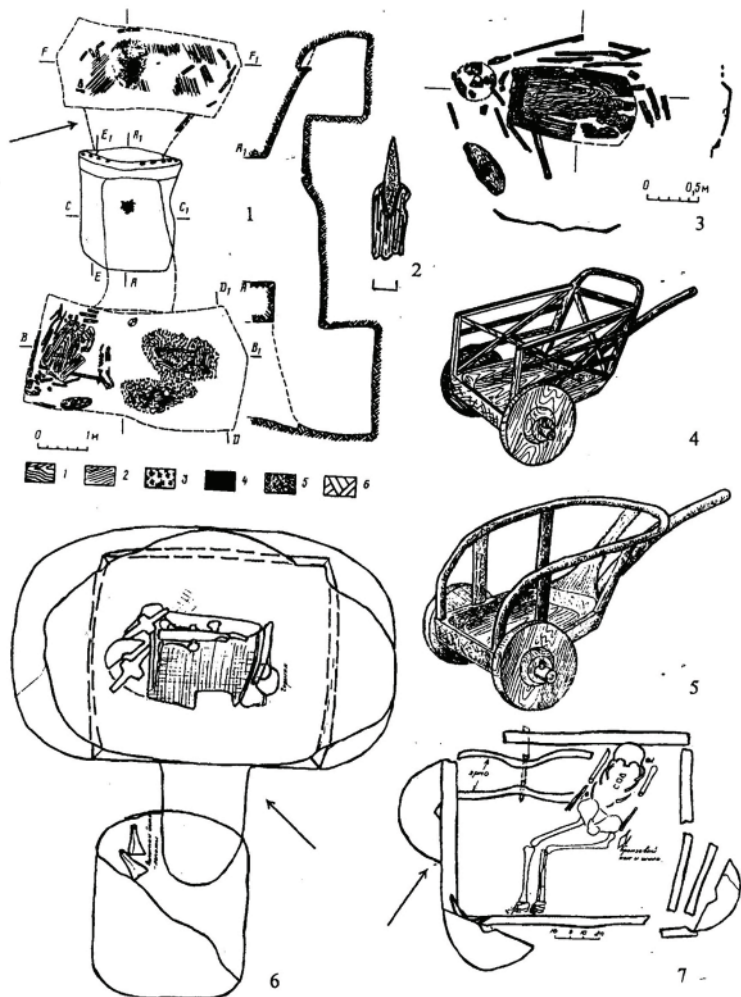

Рис. 1

сумісність між легким, імовірно, бойовим ТЗ і запряженою твариною для важкого візка.

На відміну від колісниці з Тягунової Могили, кузову ТЗ із Їжевки практично не виявлено, що внаслідок розуміння його конструкції та призначення. Однак одноосьовість і ширина бази коліс наближають його до колісниці з Тягунової Могили. Про бойове призначення одноосьових ТЗ із Тягунової Могили і Їжевки свідчить аналіз бойових колісниць пізнішого часу. Аналогії наведено раніше [23]. Серед них слід виокремити модель бо-

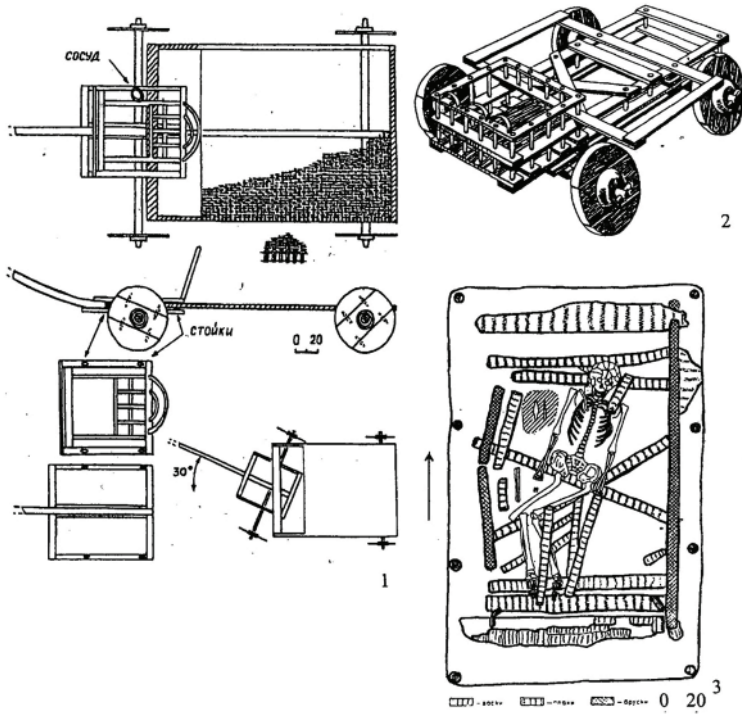

Рис. 2

йової колісниці з Гохебі-Руставського кар'єру [17]. Гратчасті борти з жорсткими трикутними конструкціями надавали таким ТЗ значної міцності і довговічності. На відміну від розглянутих вище ТЗ, Гохебі-Руставська колісниця має колеса зі спицями.

Подібні за типом і аналогічні за бойовим призначенням ТЗ досліджено і реконструйовано в Сінташті [5, с. 154, 166, 184, 205, 215]. Фактично в польових умовах зафіксовано тільки колеса. Зовнішній вигляд сінташтинських колісниць відновлено за непрямыми аналогіями. Імовірно, їх борти також були гратчастими, а не суцільними, про що свідчать уся іконографія Близького Сходу [7] і вимоги до параметрів бойової колісниці.

Інший тип ТЗ, що міститься в похованнях катакомбної й особливо ямної спільностей, — важкі чотириколісні візки. Типовим прикладом такого візка є добре збережене ТЗ із Кудинівського поховання. До успішних реконструкцій ТЗ такого типу належить реконструкція візка з поховання 1 кургану «Лук'янівка», виконана О. О. Мельником і І. Л. Сердюковою [19, с. 122].

У 1991 р. О. М. Гей опублікував узагальнену реконструкцію складного візка з могильника Останній [3] (рис. 2-2). Однак при ретельнішому розгляді ця реконструкція викликає питання як щодо суто технічного, так і щодо функціонального питання. Будь-яке ТЗ, починаючи від саней і волокуш до сучасних автомобілів, характеризують конструктивний лаконізм та доцільність дотримання максимальної міцності конструкції, точна відповідність конструкції призначенню ТЗ. Ця реконструкція має надлишкову кількість деталей, що істотно знижують її міцність і стійкість.

По-перше, подвійна рама з брусів, з'єднаних між собою за допомогою шпів, позбавлена конструктивної міцності. Якщо верхня частина рами має хрестоподібно покладені плахи, які забезпечують її горизонтальну жорсткість, то в нижній частині рами їх немає. З'єднання верхньої і нижньої частин рами на високих штифтах узагалі не є жорстким і під час руху повинно було б призвести до швидкого розхитування всієї конструкції. Рама повинна бути одна.

По-друге, поверх подвійної рами в середній частині візка О. М. Гей виявив прямокутну конструкцію з дощок чи брусів, яка далеко виступає в сторони за краї рами і бази коліс. Навіть сучасні автомобілі не виготовляють з кузовом, ширшим, ніж величина відстані між колесами, адже це може призвести до зниження стійкості автомобіля. Означене ще небезпечніше для легшого візка. О. М. Гей передбачає житлове призначення такого ТЗ [4, с. 83–84, рис. 1]. Але при зсуві вантажу чи навіть переміщенні людини в кузові від борта до борта такий візок неминуче перевернеться.

По-третє, виділення спеціального місця для візника, обгородженого вертикальними стійками, суттєво зменшує корисну площу кузова візка. Це місце відділене від іншого кузова бортиком, потрапити туди з кузова складно. Етнографія надає зовсім інші варіанти місця візника в житлових візках. Це або дошка, покладена поперек кузова, або комфортабельніше сидіння з тентом чи навісом над ним. Таким чином, це ще одна невідповідність у реконструкції цього візка.

Крім того, можна відзначити і недбалість оформлення окремих вузлів з'єднання візка. Вони подані тут «нахлистом». Зазвичай такі вузли робилися «в шип» або в «ластівчин хвіст». Це було значно міцніше. Такі невідповідності конструкції не є випадковими.

Пояснювати недосконалість конструкції недоглядами давніх майстрів навряд чи припустимо. Технічні дефекти стали б очевидними під час випробування першої моделі і надалі були б легко усунені. У цьому разі така конструкція часто повторюється в багатьох могилах [4, рис. 1].

По-перше, перед нами не житловий, а тимчасовий, можна навіть сказати, разовий візок. У ньому чітко виокремлюються дві частини: 1) вісь з колесами і кузовом для візника; 2) три рами з іншою віссю, причому рами покладені хрест-навхрест. Перша частина (місце візника) ідентифікується з бойовою одноосовою колісницею, а друга — з додатковою парою коліс і рамою з ложем для небіжчика. О. М. Гей пов'язує виникнення візків з потрійними похованнями [4, с. 85]. Тому можна припустити, що кількість рам

пов'язана з кількістю похованих у камері. Рами не були жорстко з'єднані з іншою конструкцією, кількість їх могла змінюватися.

Щоб зрозуміти причини особливостей наведеної вище реконструкції, розглянемо ще одну реконструкцію. У 1991 р. в катакомбному похованні 17 кургану 1 біля с. Боровківка на Дніпропетровщині експедиція Дніпропетровського державного університету знайшла візок [11, с. 97–104] (рис. 2-1).

Реконструюючи означений візок, І. Ф. Ковальова справедливо вважає його подібним до новотиторівських візків. Однак, на відміну від О. М. Гея, вважає, що основний кузов був знімним, на зразок носилок, а сам візок являв собою винятково поховальні дроги [11, с. 103].

У зв'язку з цим І. Ф. Ковальова звертає особливу увагу на так звані носилки, які подекуди розміщуються в камерах ямних і катакомбних могил. Науковець вважає, що це знімні кузови таких поховальних візків. Як приклад можна навести кузов з поховання 14 кургану 3 біля с. Широке на р. Інгулець Дніпропетровської області [13] (рис. 2-3). Тут похований лежав, як і в Криворізькому похованні, в самому кузові, який був без коліс. За своєю конструкцією цей кузов нагадував середню раму новотиторівського візка.

Порівняння новотиторівського й боровківського візків з одноосьовими бойовими колісницями катакомбної і пізніших культур дозволяє дійти й іншого висновку: ці поховальні дроги виготовлялися з бойових одноосьових колісниць і спеціальних знімних носилок чи рам з додатковою парою коліс. Параметри передків і в новотиторівському, і в боровківському візках подібні до конструкції одноосьових колісниць: невеликий кузов, вісь, яка далеко виступає за межі кузова, а в кузові боровківського візка в передній частині наявна завалена передня стінка (рис. 2-1). Те, що бойова колісниця в Боровківському похованні розвернута передньою частиною назад, лише підкреслює її ритуальне використання.

Змістовне навантаження таких поховальних дроз може бути зрозумілим з ритуалу похорону з виявленням найвищої військової пошани в середньовічних і сучасних арміях багатьох країн. З гарматного лафета знімався ствол гармати; до лафета приєднувалася передня частина гармати і на імпровізований катафалк ставилася труна з померлим. Очевидно, що ідея подібного поховального катафалка виникла ще за доби бронзи з використанням найдорожчого на той час озброєння — бойової колісниць, яку згодом замінили потужнішою наступальною зброєю — гарматою.

Усе вищезазначене дозволяє здійснити їхню реконструкцію. Передня частина візка перетворюється на бойову колісницю, а складна рама — на декілька (за кількістю померлих) знімних носилок з додатковою парою коліс. Таким одноразовим поховальним візком є екіпаж із Кривого Рогу [13]. Кістки черепа бика в Їжевському похованні, напевно, також підкреслюють ритуальне, поховальне використання бойової колісниць. Імовірно, саме ритуальні катафалки наявні серед зображень Кам'яної Могили [20, с. 180, рис. 40].

Існує думка, що катакомбні одноосьові ТЗ не були бойовими колісницями тому, що ніколи не траплялися в одному похованні з конем. Деякі

фахівці не вважають одноосові ТЗ ямно-катакомбного часу бойовими [10, с. 316; 21]. Проте і писемні джерела, і рельєфи свідчать, що в битві при Кадеші колісниця відіграли вирішальну роль у перемозі єгиптян.

Знайдені в похованнях екіпажі доводять, що в ямно-катакомбну епоху в похованнях виявлені різні за призначенням ТЗ («умовно вантажні», бойові, поховальні ритуальні катафалки, складені з бойових колісниць і додаткових осей з платформою-ложем для небіжчика). Складніше досліджувати побутові візки. Можливо, до них належить екіпаж з кургану Лук'янівка.

Навмисне перекичування початкової конструкції ТЗ, які використовуються в поховальному обряді, запрягання у візок биків замість коней, що спостерігається в ямно-катакомбну епоху, збереглися в українців, особливо в Карпатах, словаків, угорців. Д. М. Анучин у своєму дослідженні зазначав: «У малорусів, також і в австрійських росіян, а інколи в словаків, і навіть в угорців воліють возити небіжчиків волами (іноді возять винятково на них), а не на конях. Якщо везуть волами на возі чи санках, то ярмо має бути повернене в протилежну сторону, щоб відвернути смерть від господаря волів і домашніх сродників» [1, с. 136]. При цьому запрягали волів найдавнішої південноруської породи великої рогатої худоби — білих.

У соціальному сенсі використання під час поховання колісного екіпажу було і є найяскравішим свідченням високого соціального стану похованого. Як зазначили О. Ю. Кузьміна [14, 15], Т. В. Гамкрелідзе і В. В. Іванов [2], у соціальному і ритуально-міфологічному сенсах ТЗ посідають важливе місце, будучи або предметом спеціального поклоніння, або атрибутом вищих божеств індоєвропейського пантеону.

Висновки. Колісниця не використовується в поховальній практиці і наявна лише в сакральній сфері у вигляді зображень на посудинах [23] та малюнках Кам'яної Могили [20, с. 171], поступаючись у реальному світі місцем формуванню нової військової сили — вершництву. Проте віз існував у поховальній практиці карпатського населення до початку ХХ ст.

Список використаних джерел

1. Анучин Д. Н. Сани, ладя и кони, как принадлежность похоронного обряда / Д. Н. Анучин // Древности. Труды Московского Археологического Общества. Т. XIV. — М., 1890. — С. 81–226.
2. Гамкрелидзе Т. В. Индоевропейский язык и индоевропейцы / Т. В. Гамкрелидзе, В. В. Иванов. — Тбилиси : Изд-во Тбилисск. ун-та, 1984. — Т. 1–2. — 1285 с.
3. Гей А. Н. 1991. Новотиторовская культура (предварительная характеристика) / А. Н. Гей // СА. — №1. — С. 54–71.
4. Гей А. Н. О некоторых символических моментах погребальной обрядности степных скотоводов Предкавказья в эпоху бронзы / А. Н. Гей // Погребальный обряд. Реконструкция и интерпретация древних идеологических представлений. — М. : Наука, 1999. — С. 78–113.
5. Генинг В. Ф. Синташта / В. Ф. Генинг, Г. Б. Зданович, В. В. Генинг. — Челябинск : Книга, 1992. — 407 с.

6. Глушко М. Генезис тваринного запрягу в Україні / Михайло Глушко. — Львів : ВВП «Місіонер», 2003. — 444 с.
7. Горелик М. В. Боевые колесницы Переднего Востока III–II тыс. до н. э. / М. В. Горелик // Древняя Анатолия. — М. : Наука, 1985. — С. 183–202.
8. Зеленин Д. К. Восточнославянская этнография / Д. К. Зеленин. — М. : Наука, 1991. — 604 с.
9. Избицер Е. В. Погребения с повозками степной полосы Восточной Европы и Северного Кавказа III–I тыс. до н. э. : автореф. дисс. ... канд. ист. наук / Е. В. Избицер. — Л., 1993. — 24 с.
10. Клейн Л. С. Перегляд катакомної спільності (про дискусійну працю С. Ж. Пустовалова) / Л. С. Клейн // Археологія. — 2009. — № 4. — С. 90–103.
11. Ковалева И. Ф. О новом типе деревянных катакомбных повозок / И. Ф. Ковалева // Проблемы археологии Поднiпров'я. — Дніпропетровськ : Вид-во ДДУ, 1999. — С. 97–104.
12. Колтухов С. Г. Курганные древности Крыма / С. Г. Колтухов, А. Е. Кислый, Г. Н. Тошев. — Запорожье : Изд-во ЗГУ, 1994. — 122 с.
13. Крылова Л. П. Отчет о раскопках в 1969–1970 гг. / Людмила Петровна Крылова. — НА ИА НАН Украины. — Ф. Е. 1969-70/106.
14. Кузьмина Е. Е. Колесный транспорт и проблема этнической и социальной истории древнего населения южнорусских степей / Е. Е. Кузьмина // ВДИ. — 1974. — № 4. — С. 68–87.
15. Кузьмина Е. Е. Распространение коневодства и культ коня у ирано-язычных племен Средней Азии и других народов Старого Света / Е. Е. Кузьмина // Средняя Азия в древности и средневековье. — М. : Наука, 1977. — С. 28–52.
16. Литвиненко Р. А. Катакомбное погребение с двухколесной повозкой из правобережной Донетчины / Р. А. Литвиненко // Хозяйство древнего населения Украины. — Киев : Тип. ИПК РК, 1995. — Ч. 2. — С. 274–282.
17. Лордкипанидзе О. Историческое наследие древней Грузии / Отар Лордкипанидзе. — Тбилиси : Мецниереба, 1989. — 438 с.
18. Массон В. М. Эпоха древнейших великих степных обществ / В. М. Массон // Археологические вести. — СПб. — 1998. — № 5. — С. 255–267.
19. Мельник А. А. Реконструкция погребальной повозки ямной культуры / А. А. Мельник, И. Л. Сердюкова // Новые памятники ямной культуры степной зоны Украины. — Киев : «Наук. думка», 1988. — С. 118–124.
20. Михайлов Б. Д. Петроглифы Каменной Могилы / Борис Дмитриевич Михайлов. — Запорожье–Москва : Дикое поле, 1999. — 237 с.
21. Нефедкин А. К. Боевые колесницы и колесничие древних греков (XVI – I вв. до н.э.) / А. К. Нефедкин. — СПб. : Из-во ГУ, 2001. — 527 с.
22. Пустовалов С. Ж. Соціальний лад катакомбного суспільства Північного Причорномор'я / Сергій Жанович Пустовалов. — Київ : Шлях, 2005. — 412 с.
23. Чередниченко Н. Н. Колесницы Евразии эпохи поздней бронзы / Н. Н. Чередниченко // Энеолит и бронзовый век Украины. — Киев : «Наук. думка», 1976. — С. 135–149.
24. Чередниченко Н. Н. Боевые колесницы и колесничие в обществе катакомбной культуры / Н. Н. Чередниченко, С. Ж. Пустовалов // СА. — 1991. — № 4. — С. 206–216.

25. Bona I. Clay models of Bronze age Wagons and Wheels in the Middle Danube Basin / I. Bona // *Acta archaeologica Hungaricae*. — 1960. — P. 83–111.
26. Piggott S. The Earliest Wheeled Vehicles and the Caucasian Evidence / S. Piggott // *Proceedings of the Prehistoric Society*. — 1968.

References

1. Anuchin D. N. Sani, ladia i koni, kak prinadlezhnost pokhoronnogo obryada / D. N. Anuchin // *Drevnosti. Trudy Moskovskogo Arkheologicheskogo Obshchestva*. T. XIV. — M. 1890. — S. 81–226.
2. Gamkrelidze T. V. *Indoyevropeyskiy yazyk i indoyevropeytsy* / T. V. Gamkrelidze. V. V. Ivanov. — Tbilisi : Izd-vo Tbilissk. un-ta. 1984. — T. 1–2. — 1285 s.
3. Gey A. N. 1991. Novotitorovskaya kultura (predvaritel'naya kharakteristika) / A. N. Gey // SA. — №1. — S. 54–71.
4. Gey A. N. O nekotorykh simvolicheskikh momentakh pogrebalnoy obryadnosti stepnykh skotovodov Predkavkazia v epokhu bronzy / A. N. Gey // *Pogrebalnyy obryad. Rekonstruktsiya i interpretatsiya drevnikh ideologicheskikh predstavleniy*. — M. : Nauka. 1999. — S. 78–113.
5. Gening V. F. Sintasha / V. F. Gening. G. B. Zdanovich. V. V. Gening. — Chelyabinsk : Kniga. 1992. — 407 s.
6. Hlushko M. Henezys tvarynnoho zapriahu v Ukraini / Mykhailo Hlushko. — Lviv : VVP «Misioner», 2003. — 444 s.
7. Gorelik M. V. Boyevyye kolesnitsy Perednego Vostoka III–II tys. do n. e. / M. V. Gorelik // *Drevnyaya Anatoliya*. — M. : Nauka. 1985. — S. 183–202.
8. Zelenin D. K. Vostochnoslavianskaya etnografiya / D. K. Zelenin. — M. : Nauka. 1991. — 604 s.
9. Izbitser E. V. Pogrebeniya s povozkami stepnoy polosy Vostochnoy Evropy i Severnogo Kavkaza III–I tys. do n. e. : avtoref. diss. ... kand. ist. nauk / E. V. Izbitser. — L. 1993. — 24 s.
10. Klein L. S. Perekhod katakombnoi spilnosti (pro diskussiiu pratsiu S. Zh. Pustovalova) / L. S. Klein // *Arkheologiya*. — 2009. — № 4. — S. 90–103.
11. Kovaleva I. F. O novom tipe derevyannykh katakombnykh povozok / I. F. Kovaleva // *Problemi arkhologii Podniprov'ya*. — Dnipropetrovsk : Vid-vo DDU. 1999. — S. 97–104.
12. Koltukhov S. G. Kurgannyye drevnosti Kryma / S. G. Koltukhov. A. E. Kislyy. G. N. Toshchev. — Zaporozhye : Izd-vo ZGU. 1994. — 122 c.
13. Krylova L. P. Otchet o raskopkakh v 1969–1970 gg. / Lyudmila Petrovna Krylova. — NA IANAN Ukrainy. — F. E. 1969-70/106.
14. Kuzmina E. E. Kolesnyy transport i problema etnicheskoy i sotsialnoy istorii drevnego naseleniya yuzhnorusskikh stepey / E. E. Kuzmina // VDI. — 1974. — № 4. — S. 68–87.
15. Kuzmina E. E. Rasprostraneniye konevodstva i kult konya u irano-yazychnykh plemen Sredney Azii i drugikh narodov Starogo Sveta / E. E. Kuzmina // *Srednyaya Aziya v drevnosti i srednevekoveye*. — M. : Nauka. 1977. — S. 28–52.
16. Litvinenko R. A. Katakombnoye pogrebeniye s dvukhkolesnoy povozkoy iz pravoberezhnoy Donetchiny / R. A. Litvinenko // *Khozyaystvo drevnego*

- naseleniya Ukrainy. — Kiyev : Tip. IPK RK. 1995. — Ch. 2. — S. 274–282.
17. Lordkipanidze O. Istoricheskoye naslediyе drevney Gruzii / Otар Lordkipanidze. — Tbilisi : Metsniyereba. 1989. — 438 s.
 18. Masson V. M. Epokha drevneyshikh velikikh stepnykh obshchestv / V. M. Masson // Arkheologicheskiye vesti. — SPb. — 1998. — № 5. — S. 255–267.
 19. Melnik A. A. Rekonstruktsiya pogrebalnoy povozki yamnoy kultury / A. A. Melnik. I. L. Serdyukova // Novyye pamyatniki yamnoy kultury stepnoy zony Ukrainy. — Kiyev : «Nauk. dumka». 1988. — S. 118–124.
 20. Mikhaylov B. D. Petroglify Kamennoy Mogily / Boris Dmitriyevich Mikhaylov. — Zaporozhye–Moskva : Dikoye pole. 1999. — 237 s.
 21. Nefedkin A. K. Boyevyye kolesnitsy i kolesnichiyе drevnikh grekov (XVI — I vv. do n.e.) / A. K. Nefedkin. — SPb. : Iz-vo GU. 2001. — 527 s.
 22. Pustovalov S. Zh. Sotsialnyi lad katakombnoho suspilstva Pivnichnoho Prychornomoria / Serhii Zhanovych Pustovalov. — Kyiv : Shliakh, 2005. — 412 s.
 23. Cherednichenko N. N. Kolesnitsy Evrazii epokhi pozdney bronzy / N. N. Cherednichenko // Eneolit i bronzovyy vek Ukrainy. — Kiyev : «Nauk. dumka». 1976. — S. 135–149.
 24. Cherednichenko N. N. Boyevyye kolesnitsy i kolesnichiyе v obshchestve katakombnoy kultury / N. N. Cherednichenko. S. Zh. Pustovalov // SA. — 1991. — № 4. — S. 206–216.
 25. Bona I. Clay models of Bronze age Wagons and Wheels in the Middle Danube Basin / I. Bona // Acta archaeologica Hungaricae. — 1960. — P. 83–111.
 26. Piggott S. The Earliest Wheeled Vehicles and the Caucasian Evidence / S. Piggott // Proceeding of the Prehistory Society. — 1968.

■ UDC 393:629 “6373”(477.7)

MEANS OF TRANSPORT IN A FUNERAL RITE IN THE SOUTH OF UKRAINE OF THE BRONZE AGE

Pustovalov S. Zh., Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Senior Research Associate, Institute of Archaeology, the National Academy of Sciences, Kyiv, pustovalovsergej@yahoo.com

The aim of this paper is to analyze means of transport used in the funeral rites of inhabitants in the South of Ukraine of the early Bronze Age.

Research methodology The study is based on the **historical method, comparative analysis and the method of the analogy.**

Results. A total more than 250 means of transport have been found in the graves of Yamna and Catacomb culture communities in the North Black Sea area. According to the materials of Novotytoryivska culture, the reconstruction performed by O. M. Hey should be carefully reviewed. Similar transport was excavated in Dnipropetrovsk region by I. F. Kovalova's expedition. In the funeral catacomb a chariot was found, the front side of which was positioned backwards and it was attached to the additional box with another pair of wheels. According to I. F. Kovalova this transport was used for funeral only once. Similar boxes can be found in the Black Sea Yamna funeral mounds. In addition to the

brought out means of transport, the remains of draft animals were found. In all the graves there were only oxen. The construction of such means of transport contains incompatible details: uniaxial body and heavy yokes. Those were not household carts, but disposable hearses made of war chariots and additional boxes to bury warlords. Similar means of transport are also known from the paintings on Kamiana Mohyla. The content of these incompatibilities in the construction of hearses is in the Carpathian ethnography. In the territory of Ukraine, Romania, Hungary, Slovakia a deceased was placed on a cart, his tongue was put backwards and was carried to the cemetery. After the funeral, all participants passed certain distance backwards so that the deceased could not find the way home.

Novelty. An attempt is made at identifying means of transport in the Yamna and catacomb graves.

The practical significance. The research has important implications for the manual and in the university course.

Key words: *means of transport, chariot, Bronze Age, funeral rite.*

Надійшла до редколегії 12.01.2016 р.